

УДК 37.013.43 (043.5) (09)(477)

А. М. Никифоров
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СТАН ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ НА СЛОБОЖАНЩИНІ кінця ХІХ – початку ХХ століття

У статті здійснено культурно-історичний аналіз становлення мистецької освіти України кінця ХІХ – початку ХХ ст., що дозволив автору висвітлити той ґрунт, на якому розвивалася художня освіта Слобожанщини досліджуваного періоду. Художня освіта представлена професійними школами, котрі були зосереджені в Одесі, Києві та Харкові. Вищу академічну професійну освіту педагоги-художники Слобідської України (М. Євлампієв, М. Зінов'єв, І. Крапівін, Н. Онацький, Я. Порубіновський, Г. Яременко та ін.) здобули в дореволюційний період у Петербурзькій Імператорській академії мистецтв. Автор акцентує увагу на тому, що зазначені художньо-освітні заклади дали можливість розкрити талант багатьох українських митців і втілити педагогічні ідеї провідних педагогів-художників Слобожанщини.

Ключові слова: *Слобожанщина, педагоги-художники, українські рисувальні школи, Петербурзька Імператорська академія мистецтв.*

Постановка проблеми. Вивчення історії вітчизняної культури й освіти нині набуває особливо важливого значення для вдосконалення освітньо-виховних процесів України. Досліджуючи мистецьку освіту Слобожанщини кінця ХІХ ст. – першої третини ХХ ст. у контексті вивчення теми, вважаємо доцільним здійснити невеликий екскурс в історію розвитку мистецької професійної освіти в означений період на Україні.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз низки наукових досліджень дозволив дійти висновку, що кінець ХХ ст. і особливо початок ХХІ ст. позначився неабиякою увагою науковців до історії формування й розвитку художньої освіти в Україні в кінці ХІХ ст. – першій третині ХХ ст. Проте, змушені зауважити, що переважна більшість праць, як правило, спрямована на дослідження біографії окремих постатей художників або має мистецтвознавчий характер аналізу розвитку художніх процесів (Л. Мельничук, С. Побожія, Л. Русакової, Л. Соколюк, Р. Шмагала). Великий інтерес для нашого дослідження становить розвідка В. Ткаченко «Художня освіта в місті Суми в кінці ХІХ – ХХ століть» (2009), на сторінках якої авторка згадує імена тих художників-педагогів, що викладали образотворче мистецтво у дореволюційний період.

Мета статті – висвітлити стан художньої освіти на Слобожанщині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Цілком поділяємо тезу Р. Шмагала про те, що вивчення мистецької освіти повинно проводитись як комплексне дослідження педагогічної, історичної та мистецтвознавчої науки. Цю думку автор висловив у дисертаційному дослідженні «Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX століття: структурування, методологія, художні позиції» (2005 р.) [5]. Приблизно таких самих поглядів дотрималася Л. Русакова в роботі «Художня освіта в Україні другої половини XIX – початку XX століття: історія та педагогічні пошуки» (2014 р.) [1]. У результаті аналізу цих праць, на основі цілісного наукового підходу, визначено передумови поширення мистецької освіти в Україні кінця XIX ст.: відкритість мистецтва до змін, до розвитку та прогресивних впливів ззовні; соціально-культурна потреба в художніх кадрах; здійснення творчої діяльності місцевих майстрів народного мистецтва; осмислення й урахування мистецького досвіду минулого; упровадження елементів художньо-ремісничого й художнього навчання в художніх школах.

Доцільно відзначити, що на початку XIX ст. ще не було чіткої системи художньої освіти, проте виразно проявили себе освітньо-художні процеси на території України, які, на думку Л. Русакової, надали можливість виокремити власні етнічні прояви, що поступово перетворилися на національний стиль мистецтва, а згодом втілилися в українську художню школу [1, 281].

Згідно з історичними джерелами, поживлення художнього життя, інтенсивне зростання виробництва, гостра потреба в технічній освіті призвели до необхідності вирішення питання про підготовку власних висококваліфікованих фахівців: художників, скульпторів, граверів і архітекторів. Тому від середини XIX ст. почали виникати нові мистецькі школи у великих містах і культурних осередках України, задовольняючи (різною мірою) потреби національної культури, що було дуже важливим етапом її розвитку: формувалися митці-професіонали, які могли піднімати у своєму мистецтві складні проблеми духовно-світоглядного характеру. Аналіз історико-мистецтвознавчої та історико-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що художньо-мистецька освіта кінця XIX ст. вже представлена професійно-художніми школами, у яких велику увагу було зосереджено на вирішенні проблем підготовки художньо-освітніх кадрів, розкриття змісту, форм і методів художньої освіти. Згідно з дослідженням Р. Шмагала, особливого інтересу набув цей період, коли під впливом певних прогресивних змін у суспільстві відбувався інтенсивний розвиток системи освіти, органічною складовою якої була загальна художня освіта [5, 12].

У ході аналізу наукових праць [1; 2; 5] з'ясовано, що з початком реформування освіти в XIX ст. у чотирьох найбільших містах України – Києві, Харкові та Одесі – українські художники заснували школи, які були відмінними між собою та які фактично стали центрами художньої освіти в регіонах. Появу цих провінційних художніх шкіл, а саме Одеської художньої школи (1865 р.), Київської рисувальної школи М. Мурашка

(1875 р.) та Харківської школи М. Раєвської-Іванової (1869 р.) зумовило збереження самостійності національної традиції. Кращими представниками вітчизняної школи образотворчого мистецтва з академічною освітою були, насамперед, Тарас Шевченко, а потім – Марія Раєвська-Іванова, Микола та Олександр Мурашки, Ілля Рєпін, Кіріак Костанді, які прагнули створити національну школу мистецтв. Аналізуючи становлення мистецької освіти країни кінця XIX ст., вважаємо необхідним підкреслити думку Л. Соколюк відносно того, що в цей час посилилося відчуття національної спорідненості серед митців різних земель України, їхнє прагнення об'єднатися в загальнонаціональному масштабі для розкриття самобутності українського образотворчого мистецтва в європейському контексті, що і створило передумови організації художніх «рисувальних» шкіл [3]. Науковим пошуком встановлено, що на початку XX ст. діяльність окреслених художніх шкіл зумовила створення в 1901 р. у Одесі та Києві художніх училищ, а в 1912 р. – у Харкові. Варто зазначити, що їхня діяльність базувалася на розвитку української малярської традиції попередніх часів у поєднанні з реалістичними сучасними впливами, оскільки ці школи в українському живописі вже мали перші ознаки створення спеціальної художньої освіти в Україні. Отже, розвиток художньої освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст. супроводжувався розширенням системи навчальних закладів, що здійснювали художнє навчання. Таким чином, можемо констатувати, що художня освіта в Україні означеного періоду позначена тенденцією переходу від приватного навчання до державного.

Аналіз літературних джерел [2; 3] свідчить, що початок художньої освіти в Слобідській Україні був пов'язаний із приватною «Школою малюнку та живопису» Марії Дмитрівни Раєвської-Іванової (1840–1912 рр.), першої жінки в Росії, яка одержала диплом Петербурзької Академії мистецтв. У другій половині XIX ст. у зв'язку з піднесенням капіталізму в Україні постало завдання зближення мистецтва й індустрії. Регенерація промислів, зростання якості промислових товарів прямо пропорційно ставилося в залежність від здобуття художньої освіти народними митцями. Цю прогресивну ідею залучення ремісників до професійного мистецтва М. Раєвська-Іванова започаткувала однією з перших. Це перша жінка в Російській імперії, яку Петербурзька Імператорська академія мистецтв відзначила званням художника (1868 р.).

Л. Русакова наголошує, що М. Раєвська-Іванова стала першою жінкою, якій вдалося вибороти право на отримання диплому Петербурзької академії мистецтв. Отже, вона проявила себе не тільки активним громадським діячем, але й педагогом у мистецькій освіті як для м. Харкова, так і для всієї України. Після навчання в Європі та усвідомлення високого розвитку художньої освіти, Марія Дмитрівна відкрила першу в Росії приватну «Школу малювання та живопису». Варто зауважити, що ця школа була заснована й функціонувала на особисті

заощадження М. Раєвської-Іванової. Прикладом високої громадянської гідності й обов'язку була сама М. Раєвська-Іванова, яка 27 років безкоштовно працювала в школі та над її розвитком, удосконаленням і процвітаням [1, 253–254].

На підставі аналізу літературних джерел [1–3] встановлено, що поряд із навчанням ремісників, школа М. Раєвської-Іванової здійснювала підготовку художників, даючи необхідні професійні знання й практику для подальшого вступу до Академії мистецтв. Випускники отримували високий рівень знань і вмінь, що давало можливість продовжувати навчання в академіях мистецтв світу. Це підтверджують роботи вихованців школи, які експонувалися на з'їздах із технічної та професійної освіти, на Всеросійських виставках у Москві, а також на всіх місцевих художніх і художньо-ремісничих виставках. Окрім цього, роботи учнів посилалися на конкурси до Петербурзької Академії мистецтв. Про світоглядні переконання та громадянську позицію самої М. Раєвської-Іванової свідчить українська тематика її творів, виховання нею в учнів інтересу до духовно-мистецької спадщини українців. Наприклад, згідно з програмою школи, учні ґрунтовно вивчали народне декоративно-ужиткове мистецтво.

За твердженням Л. Соколюк, на недільні уроки М. Раєвська-Іванова запрошувала столярів, токарів, штукатурів, вишивальниць, слюсарів, кондитерів та інших професійних майстрів своєї справи, оскільки вважала малювання надзвичайно корисним для ремісників: «За кордоном є безліч недільних та вечірніх шкіл малювання, де ремісники у вільний від роботи час здобувають знання, що дають їм можливість покращити свої ремесла та зробити їх для себе більш вигідними. Не знати, чи знайдеться таке ремесло, де воно здалось би зайвим», – відзначала художниця [3, 171]. Таким чином, М. Раєвську-Іванову впевнено можна назвати педагогом-дослідником, педагогом-методистом, адже значну увагу вона приділяла розробленню методики художньої освіти, теоретичних основ навчальних предметів.

Подальше вивчення наукової літератури засвідчило, що найвідомішим випускником харківської школи, представником пейзажного живопису Слобожанщини, був академік живопису С. Васильківський (1854–1917 рр.), завдяки знайомству з його творами стало можливим не тільки сформулювати уявлення про пейзажі Слобідської України, але й про сільський і міський побут, типи хат, орнаментику вишивок. Найвищого розвитку досяг слобожанський живопис наприкінці ХІХ ст. (з 1880-х рр.) – на початку ХХ ст., коли в Харкові працювали: педагог живопису Дмитро Безперчий (1825–1913 рр.) та художники: Михайло Ткаченко (1860–1916 рр.), Петро Левченко (1856–1917 рр.), Михайло Беркос (1861–1919 рр.) [3].

Аналіз низки наукових досліджень Л. Соколюк [3], Л. Русакової [1; 2], Р. Шмагала [5] дозволив дійти висновку, що художня освіта України в досліджуваній період представлена професійними школами, що були зосереджені в містах: Одеса, Київ і Харків. Наведені факти стверджують, що зазначені художньо-освітні заклади дали можливість розкрити талант

багатьох українських митців та втілити педагогічні ідеї провідних педагогів-художників Слобожанщини. Важливо зауважити, що професійна художньо-мистецька підготовка українських майстрів до 1917 р. відбувалася в Петербурзькій Імператорській академії мистецтв, випускників якої, а також випускників вищеназваних художніх шкіл направляли на роботу в провінційні міста для викладання мистецьких дисциплін: малювання, живопису, креслення, історії мистецтв, а також для організації та влаштування художніх виставок [4].

Відтак, у ході наукового пошуку було встановлено, що наприкінці ХІХ ст. у Слобідській Україні (яка в означений період входила до складу Російської імперії) працювали *художники – викладачі* мистецьких дисциплін, випускники Петербурзької Імператорської академії мистецтв, які свого часу навчалися в складі вільних слухачів академії, серед них такі:

– О. К. Веніг (1865–1909 рр.) – слухач академії, який у 1893 р. отримав чин класного художника 3-го ступеня, учителював у Сумській Олександрівській чоловічій гімназії;

– М. К. Євлампієв (1866–1937 рр.) – викладав у Сумському народному університеті, у 1913–1915 рр. у Сумському кадетському корпусі, Сумській Другій жіночій гімназії, «Новій школі» В. Бирченко в Сумах, у 1915 р. опублікував навчальний посібник «Рисование карандашом с натуры»;

– М. І. Зінов'єв (1850–1919 рр.), якого після закінчення академії княжна М. Щербатова запросила вчителем малювання для своїх дітей у с. Терни (зараз Недригайлівського району Сумської області). З 1897 по 1912 рр. викладав у Сумському кадетському корпусі;

– І. Є. Крапівін (?–?) – художню освіту отримав у Московському Строганівському училищі технічного малювання, на початку ХХ ст. викладав у Сумській Другій жіночій гімназії;

– Н. Х. Онацький (1875–1937) – у 1906 р. закінчив Одеське художньо училище товариства вишуканих мистецтв (отримав диплом учителя малювання та краснопісу) та вступив до Петербурзької Імператорської академії мистецтв (із політичних причин не зміг закінчити), викладав у Лебедині (1906–1913) та провідних закладах освіти м. Суми (1913–1933).

– Я. Р. Порубіновський (?–?) – у 1868 р. отримав звання вчителя малювання в повітових училищах та гімназіях. На початку ХХ ст. викладав малювання в місті Суми;

– Г. І. Яременко (1875–1915 рр.) – викладав у Сумському комерційному училищі графічне мистецтво.

Висновки. Отже, культурно-історичний аналіз становлення художньої освіти України кінця ХІХ – початку ХХ ст. дав можливість: по-перше, об'єктивно висвітлити той ґрунт, на якому розвивалася художня освіта Слобожанщини досліджуваного періоду; по-друге, з'ясувати, що на кінець ХІХ ст. на Слобожанщині працювали педагоги-художники (О. Веніг, М. Євлампієв, М. Зінов'єв, І. Крапівін, Н. Онацький, Я. Порубіновський,

Г. Яременко та ін.), які здобули вищу академічну професійну освіту в дореволюційний період у Петербурзькій Імператорській академії мистецтв.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в подальшому дослідженні розвитку художньої освіти на Слобожанщині у ХХ столітті та пошуку інформаційних джерел про діяльність художників-педагогів, які стояли у витоків становлення мистецької освіти регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русакова Л. Традиції приватної художньо-освітньої та громадської діяльності М. Раєвської-Іванової в Харківській художній школі другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Л. Русакова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2014. – Випуск 48. – С. 253–259.
2. Русакова Л. Художня освіта в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття: історія та педагогічні пошуки / Л. Русакова // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 9 (Ч. 2). – С. 280–285.
3. Соколюк Л. Д. Харьковская художественная школа и ее роль в формировании системы художественного образования на Украине в XVIII в. / Л. Д. Соколюк // Русское искусство второй половины XIX в. : материалы исследования / за ред. Т. В. Алексеевой. – М. : Наука, 1979. – С. 171.
4. Ткаченко В. П. Художня освіта в місті Суми в кінці ХІХ – ХХ століть / В. П. Ткаченко // Художник у провінції : матеріали міжнарод. наук. конф., 24 – 25 вересня 2009 р. / за ред. Л. К. Федевич. – Суми : Університетська книга, 2009. – С. 68–75.
5. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття: структурування, методологія, художні позиції. : автореф. дис. ... д-ра мист. : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Ростислав Тарасович Шмагало. – Л., 2005. – 22 с.

РЕЗЮМЕ

Никифоров А. Состояние художественного образования на Слобожанщине конца ХІХ – начала ХХ века.

Культурно-исторический анализ становления художественного образования Украины конца ХІХ – начала ХХ вв. позволил определить ту почву, на которой развивалось художественное образование Слобожанщины исследуемого периода. Анализ историко-искусствоведческой и историко-педагогической литературы позволяет утверждать, что художественное образование конца ХІХ в. представлено профессионально-художественными школами, в которых большое внимание было сосредоточено на решении проблем подготовки художественно-образовательных кадров. Указанные школы были сосредоточены в Одессе, Киеве и Харькове. Стоит отметить, что профессиональная художественно-творческая подготовка украинских мастеров к 1917 г. проходила в Петербургской Императорской академии искусств, выпускников которой, а также выпускников вышеуказанных художественных школ направляли на работу в провинциальные города для преподавания художественных дисциплин: рисования, живописи, черчения, чистописания, истории искусств, а также для организации и устройства художественных выставок. Итак, развитие художественного образования в Украине конца ХІХ – начала ХХ в. сопровождалось

расширением системы учебных заведений, осуществлявших художественное обучение. Высшее академическое профессиональное образование педагогов-художники (М. Евлампиев, М. Зиновьев, И. Крапивин, Н. Онацкий, Я. Порубиновский, Г. Яременко и др.) получили в дореволюционный период в Петербургской Императорской академии художеств. Указанные художественно-образовательные учреждения позволили раскрыть талант многих украинских художников и воплотить педагогические идеи ведущих педагогов-художников Слобожанщины.

Ключевые слова: Слобожанщина, педагоги-художники, украинские рисовальные школы, Петербургская Императорская академия искусств.

SUMMARY

Nikiforov A. The state of art education in Slobozhanshchyna of the late XIX – early XX century.

Cultural-historical analysis of art education formation in Ukraine of the late XIX – early XX century allowed us to determine the ground on which art education of Slobozhanshchyna in the studied period had been developed. Analysis of artistic-historical and historical-pedagogical literature allows to state that art education of the late XIX century is represented by professional art schools, in which much attention was focused on solving problems of artistic-educational staff training. These schools were concentrated in the Odessa, Kiev and Kharkov. It should be noted that professional artistic-creative training of Ukrainian masters up to 1917 took place in St. Petersburg Imperial Academy of Arts, the graduates of which and the graduates of the above mentioned art schools were sent to work in a provincial town to teach art disciplines: drawing, painting, sketching, calligraphy, art history, and to organize and arrange art exhibitions. Thus, the development of art education in Ukraine in the late XIX – early XX century was accompanied by the expansion of the system of education institutions, carrying out art education. Such pedagogues-artists as M. Evlampiev, M. Zinoviev, I. Krapivin, N. Onatsky, J. Polubinski, G. Yaremenko and others got higher academic professional education in the pre-revolutionary period in St. Petersburg Imperial Academy of Arts. Mentioned artistic education institutions allowed to reveal the talent of many Ukrainian artists and to implement pedagogical ideas of leading teachers-artists of Slobozhanshchyna.

Key words: Slobozhanshchyna, teachers-artists, Ukrainian art school, St. Petersburg Imperial Academy of Arts.